

SOCIÁLNY KAPITÁL AKO PREDPOKLAD A DÔSLEDOK SOCIÁLNEHO PODNIKANIA¹

SOCIAL CAPITAL AS THE ASSUMPTION AND THE CONSEQUENCE OF THE SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

LUBELCOVÁ Gabriela

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na vzťah sociálneho kapitálu a sociálneho podnikania. Opiera sa najmä o výsledky výskumu mobilizácie sociálneho kapitálu v európskych sociálnych podnikoch výskumnej siete EMES. Vychádza z rozlíšenia dvoch základných diskurzov: dobrovoľníckeho a inštitucionálneho a dvoch dimenzií sociálneho kapitálu: zväzujúceho a premostňujúceho (Putnam) a ich vzájomného vzťahu. Pozornosť je venovaná vplyvu foriem sociálneho kapitálu pri zakladaní sociálnych podnikov a potenciálu produkovania foriem sociálneho kapitálu podľa typov sociálnych podnikov. Sleduje indikátory sociálneho kapitálu v našich podmienkach a identifikuje nízku mieru jeho rozvinutosti v individuálnej a inštitucionálnej podobe ako brzdu rozvoja sociálneho podnikania na Slovensku.

Abstract

The contribution is focusing on the relationship between social capital and social entrepreneurship. It is based on results of the EMES research project of the mobilization of social capital in European social enterprises. Two basic discourses, voluntarism and institutional, are viewed and two dimensions: bonding and bridging (Putnam) are applied. The attention is given to the influence of the social capital form in the formative phase of social enterprises and in their established phase. Author monitors the social capital indicators in national conditions and points out low level of individual and institutional social capital as the limit of social entrepreneurship development in Slovakia.

1 ÚVOD

Sociálna ekonomika a sociálne podnikanie je veľmi úzko späté so spoločenským kontextom, v ktorom sa realizuje. Súvisí to s povahou, ako aj spôsobom etablovania tohto fenoménu v modernej spoločnosti. Máme tu na mysli skutočnosť, ktorá je často uvádzaná v definovaní a vymedzovaní sociálnej ekonomiky, a to ako inovatívnych iniciatív, ktoré prepájajú do nedávneho času často značne oddelené kľúčové sektory spoločenskej reprodukcie: sektor trhový, verejný a sektor občianskej spoločnosti (Defourny, J., Nyssens, M., Laville, J.-L., Nicholls, A., Korimová, G., a ďalší). Navyše je príznačné, že tieto aktivity sa do značnej miery začali rozvíjať zdola, na pozadí aktivít tretieho sektora a jeho organizácií. Tieto faktory viedli k veľkej diferenciacii foriem sociálneho podnikania a diferencovaného pôsobenia faktorov, podmieňujúcich procesy etablovania týchto iniciatív.

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci realizácie projektu Centra excelentnosti UK „Globálne a lokálne procesy na Slovensku: rozvoj spoločenských inovácií v podmienkach internacionalizácie Európskej únie“ (číslo projektu ITMS 26240120017), na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja a projektu VEGA č. 1/0056/10 „Sociálna inklúzia: teoreticko-metodologické a sociálno-politické súvislosti v sociologickej perspektíve“.

Rozvoj sociálneho podnikania bol následne spätý s jeho prepájaním na nové formy rozvoja sociálnej kohézie a sociálnej integrácie, zakotvené v nástrojoch verejných a sociálnych politík, reagujúcich na nové výzvy sociálneho začleňovania znevýhodnených kategórií a nového poňatia procesoch sociálnej kohézie spoločnosti.

Sociálne podnikanie sa tak v súčasnosti rozvíja na pozadí dvoch procesov: na jednej strane na základe iniciatív zdola, na pozadí individuálnej a kolektívnej dynamiky angažovaných aktérov (najmä na lokálnej úrovni) a na druhej strane na základe akceptácie potenciálu sociálnej ekonomiky prispieť k riešeniu sociálnych problémov zo strany verejného sektoru a vytvárania inštitucionálnych rámcov na podporu sociálneho podnikania najmä ako nástroja podpory pracovnému začleňovaniu ohrozených kategórií obyvateľstva.

Podpora a rozvoj sociálneho podnikania, tak v jednej, ako aj druhej tendencii, sa významne opiera o stav sociability lokalít, silu a povahu sociálnych väzieb medzi ľuďmi, stav dôvery medzi nimi, schopnosť a spôsobilosť zainteresovaných aktérov vstupovať do sociálnych vzťahov, sieťovať zapojených a vyhľadávať a získavať diferencovanú podobu zdrojov (materiálnych, finančných, ale aj personálnych a sociálnych) pre udržateľnosť sociálne orientovaných podnikateľských aktivít.

Sociálny kontext, životaschopnosť a vitalita sociálnych vzťahov na lokálnej úrovni je preto významným predpokladom úspešného fungovania sociálneho podnikania a na druhej strane ho môžeme vnímať aj ako prostriedok na jeho rozvoja. V tomto zmysle sociálne podnikanie prispieva k sociálnemu rozvoju lokalít – a to nielen na úrovni riešenia konkrétnych sociálnych problémov, ale aj rozvojom sociálneho kapitálu, ktorý sa tak stáva významnou súčasťou pridanej sociálnej hodnoty, ktorú sociálne podnikanie prináša.

Práve na túto stránku kontextu sociálneho podnikania sa chcem zamerať vo svojom príspevku. Budem sa pritom orientovať najmä na výsledky výskumu mobilizácie sociálneho kapitálu v európskych sociálnych podnikoch, realizovaného v rámci výskumných aktivít výskumnej siete EMES². Súčasne sa pokúsim aplikovať závery výskumu pre potreby rozvoja sociálneho podnikania u nás.

2 VYMEDZENIE SOCIÁLNEHO KAPITÁLU

Na významnú spätosť sociálneho podnikania a sociálneho kapitálu poukázal počas svojho pôsobenia aj bývalý prezident európskej komisie R. Prodi, ktorý v súvislosti so sociálnym podnikaním zdôraznil, že spája dve stránky: jednak trhovou orientáciu a jednak organizovanú občiansku spoločnosť, resp. sociálny kapitál. Sociálne podniky sa tak stávajú významným príspevkom tak pre ekonomiku, ako aj generovanie sociálneho kapitálu, sú školami sociálnej participácie a aktívneho občianstva (Prodi, R., 2002).

Tematika sociálneho kapitálu sa do politického diskurzu dostala vďaka silnej pozícii tohto pojmu, ktorú nadobudol od konca 80. rokov v sociálnych vedách a inšpiráciách, ktoré priniesol pre pokusy empiricky preskúmať sociálnu väzobnosť spoločnosti a zakotvenie jednotlivca v sociálnych sieťach. Možno súhlasiť s J.Šafrom a M.Sedláčkovou, ktorí pokladajú tento koncept za explicitné vyjadrenie dlhodobejšieho implicitného záujmu najmä sociológie preskúmať sociálne siete a pôsobenie zdrojov, ktoré sú v nich zakotvené, ba dokonca nás spájajú s problematikou sociálnych väzieb, sociálnej solidarity a kohézie ako kľúčovej témy sociológie od jej zrodu (Šafr, J., Sedláčková, M., 2006). Môžeme povedať, že

² EMES je európska výskumná sieť, združujúca výskumníkov z 11 európskych krajín (www.emes.net). Výskum bol realizovaný v rámci projektu PERSE (fran.akronym projektu s názvom Sociálno-ekonomická výkonnosť sociálnych podnikov v oblasti pracovnej integrácie HPSE-CT2001-00092) v 5.rámcovom programe EÚ v rokoch 2001 – 2004.

tento termín a jeho výskumné aplikácie sa snažia uchopiť rámec sociálneho fungovania rôznych sociálnych aktérov a potenciál využiteľných sociálnych zdrojov v stratégiách ich sociálneho konania. Ak vyjdeme z povahy sociálneho podnikania ako stratégie opierajúcej sa o široké sociálne zapojenie a partnerstvo, môžeme sociálny kapitál vnímať ako dôležitý predpoklad aj produkt sociálneho podnikania.

Pri konceptualizácii termínu sociálny kapitál stáli viacerí autori, ktorí ovplyvnili jeho chápanie a orientácie jeho výskumného uchopenia. Za najvplyvnejších sa spravidla pokladajú G.Lourey, P.Bourdieu, J.Coleman, M.Granovetter, R.Putnam a N.Lin. Prirodzene téma sociálnych vzťahov a sociálnych sietí je veľmi široká a priniesla diferencované prístupy k jej vymedzeniu a operacionalizácii. Podľa N.Lina však fundamentálna a konzistentná definícia sociálneho kapitálu sa zameriava na „zdroje zakotvené v sociálnych vzťahoch a sociálnych sieťach“ (Lin, N., Erickson, B.H., 2008). V prevažnej väčšine prístupov sa vníma ako kolektívny statok, založený na permanentnej výmene (materiálnej či symbolickej povahy), ktorá produkuje vzájomnú solidaritu, dôveru a vnútro skupinovú súdržnosť členov spoločenstva. Podľa R.Putnama môžeme sociálny kapitál definovať ako siete vzťahov dôvery a noriem reciprocity, ktoré poskytujú významný prínos pre kooperatívnosť a vzájomne prospešný sociálny benefit (Putnam, R., 2000). Práve takéto chápanie sociálneho kapitálu môže byť kľúčovým fenoménom pre vytváranie udržateľných komunit a lokálnych spoločenstiev s potenciálom iniciatív sociálneho podnikania.

Z hľadiska aplikácie na analýzu vplyvu sociálneho kapitálu na potenciál rozvoja sociálneho podnikania možno súčasné nazeranie na sociálny kapitál rozdeliť do dvoch základných diskurzov: „dobrovoľnícky“ diskurz a „inštitucionálny“ diskurz (Hulgard, L., Spear, R., 2006). Hlavný rozdiel v týchto prístupoch spočíva v otázke, či je sociálny kapitál vytváraný v sieťach vzťahov vzájomnej dôvery medzi občiansky angažovanými jednotlivcami (dobrovoľnícky diskurz) alebo je produkovaný meniacimi sa konfiguráciami medzi aktérmi a inštitúciami v troch hlavných sektoroch spoločnosti: verejnom, trhovom a občianskom (inštitucionálny diskurz). Prvý teda zdôrazňuje úlohu neformálnych, rodinných a komunitných sietí, zatiaľ čo druhý vzťahy a medzisektorové prepojenia medzi inštitúciami.

Dobrovoľnícky diskurz sa orientuje na úlohu racionálne konajúcich aktérov, tvoriacich väzby a prepojenia na pozadí dobrovoľných individuálnych aktivít. Tento pohľad je veľmi vplyvný v amerických diskusiách o občianskej spoločnosti a sociálnom podnikaní. Nadväzuje na zdôrazňovanie individuálnej dynamiky sociálneho podnikania, založenej na podnikateľských iniciatívach jednotlivých podnikateľov (Defourny, J., 2008). Problémy sociálnej kohézie môžu byť riešené predovšetkým angažovaným dobrovoľníctvom (individuálne aktivity občianskej spoločnosti) a posilňovaním väzieb medzi jednotlivcami zo ziskového (podnikateľského) a neziskového prostredia prostredníctvom iniciatív sociálneho podnikania.

Inštitucionálny diskurz je vhodný v európskom prostredí. Pokúša sa identifikovať a analyzovať špecifickú konfiguráciu aktérov a inštitúcií verejného, trhového a občianskeho sektoru. Zameriava sa na sociálne zakotvené pravidlá a štruktúry a ich úlohu pri formovaní individuálnych a kolektívnych aktivít sociálnej ekonomiky. Hoci prirodzene tento prístup nie je jednotný a zdôrazňuje často odlišné kritériá inštitucionálneho kontextu, vyznačuje sa spoločnou črtou. Vníma vzťah verejného sektoru (štát) a občianskeho sektoru nie nevyhnutne ako protikladný (ako je to spravidla v dobrovoľníckom prístupe), ale ako komplementárny, s potenciálnym synergickým efektom na usporiadania verejného a občianskeho sektora.

Rozdiel medzi uvedenými prístupmi je možné ukázať na rozlíšení dvoch podôb sociálneho kapitálu: tzv. zväzujúceho (bonding) a tzv. premostujúceho (bridging)³. Toto rozlíšenie uviedol R.Putnam (Putnam, R., 2000) a reagoval ním na kritické hlasy oponentov jeho pôvodnej koncepcie sociálneho kapitálu, ktorú pokladali za príliš jednostrannú, zdôrazňujúcu iba pozitívne potenciálne funkcie sociálneho kapitálu. Silné sociálne väzby v spoločnostiach a recipročné vzťahy výmeny nemusia mať totiž iba pozitívny rozmer, podporujúci vitálny a kooperatívny sociálny svet človeka, ale môžu stavať aj sociálne bariéry prístupu pre „cudzincov“ v týchto sieťach. Rozlíšenie zväzujúceho a premostujúceho sociálneho kapitálu na tento možný diferencovaný efekt sociálnych sietí reaguje. Sociálne siete v sociálne homogénnom prostredí, založené najmä na sociálnej blízkosti (horizontálna úroveň) a úzkych kontaktoch ľudí vytvára silné putá, ktoré posilňujú identitu skupiny, jej vnútornú kohéziu, lojalitu členov a mobilizujú vnútrogrupinovú solidaritu. Negatívnym dôsledkom však môže byť vylučujúci efekt vo vzťahu k ostatnému sociálnemu prostrediu. Silná kohézia skupiny môže brániť jej začleneniu do širšieho kontextu (autonómnosť, izolácia) a pozitívnej a kooperatívnej akceptácie sociálne vzdialenejších aktérov. Silný zväzujúci sociálny kapitál teda môže mať aj sociálne segregáčne, elitárske a vylučujúce efekty.

Na druhej strane premostujúci sociálny kapitál reflektuje sociálne väzby, ktoré sú síce slabšie vo svojej intenzite, ale majú širší rozsah, prekračujú sociálne vzdialenosti a hierarchické úrovne. Má teda potencialitu prekračovať sociálne hranice (dané príslušnosťou k sociálnej vrstve, etnicitou, vekom, pohlavím, a pod.), vytvárať mosty medzi diferencovanými spoločenskými skupinami a posilňovať celospoločenskú kohéziu.

Zväzujúci sociálny kapitál je produkovaný v interakciách ľudí zdieľajúcich spoločnú identitu a založených na vzájomných sieťach a dôvere. Nie je stimulovaný politickým princípom, ale je prirodzene produkovaný v homogénnych združeníach, založených na spoločne zdieľanej sociálnej príslušnosti. Premostujúci sociálny kapitál zahŕňa vytváranie mostov, prepojení medzi diferencovanými aktérmi. Je produkovaný v kontaktoch a sieťach medzi ľuďmi, ktorí sa nemusia poznať, ale zdieľajú určitú spoločnú inštitucionálnu skúsenosť. Oba druhy sociálneho kapitálu majú dôležité spoločenské funkcie, ale je jednoduchšie vytvárať zväzujúci ako premostovacie sociálny kapitál. Zatiaľ čo prvý sa vytvára zväčša spontánne na základe kontaktov sociálne rovnorodých aktérov, ten druhý musí byť často podporovaný určitou úrovňou inštitucionalizácie a formálnej organizovanosti, ktorú môže vytvárať politický kontext a kontext verejných (sociálnych) politik. Jeho prínosom je však reprodukcia všeobecnej spoločenskej dôvery.

Ak sa teda vrátíme k uvedeným dvom diskurzom, môžeme uzatvárať, že dobrovoľnícky diskurz sa orientuje najmä na zväzujúci sociálny kapitál, zameraný na jednotlivcov a skupiny v občianskej spoločnosti. Inštitucionálny prístup zdôrazňuje štrukturálne črty kontextu a skúma možnú úlohu štátu pri etablovaní uľahčujúceho inštitucionálneho prostredia pre rozvoj sociálnych interakcií a aktivít. Ako uvádzajú L.Hulgar a R.Spear, je to užitočná perspektíva pri prepájaní vzťahov medzi mikroúrovňou interakcie (zväzujúci sociálny kapitál) a makroúrovňou koordinácie a sociálnej kohézie, založenej na existencii všeobecnej dôvery (premostovacie sociálny kapitál) (Hulgar, L., Spear, R., 2006). Iniciatívy sociálnej ekonomiky môžu významne stimulovať dosahovanie týchto cieľov.

³ Pri preklade sa v našom prostredí zväčša používa takéto označenie. Mohli by sme hovoriť aj o spojujúcom a prepájajúcom sociálnom kapitáli.

3 SOCIÁLNE PODNIKANIE A SOCIÁLNY KAPITÁL

Sociálny kapitál vo vzťahu k sociálnemu podnikaniu možno teda skúmať v dvoch kľúčových funkciách – ako predpoklad zakladania sociálnych podnikov a ako produkt fungovania a etablovania sociálneho podnikania. Ako predpoklad vystupuje vo formatívnej fáze, pri zakladaní sociálneho podniku. Bezprostredne pri zakladaní sociálneho podniku môže byť významná neinštitucionalizovaná podoba sociálneho kapitálu sociálneho podnikateľa, jeho kontaktov, prestíže a sietí, ale aj inštitucionalizovaná (reprezentovaná uľahčujúcim a podporným inštitucionalizovaným kontextom, vrátane organizačného a právneho prostredia pre sociálne podnikanie).

Podľa výsledkov výskumu projektu PERSE môže sociálny kapitál zohrať významnú úlohu pri zakladaní sociálnych podnikov prinajmenšom z troch významných dôvodov:

1. Sociálny kapitál sa snúbi so samotnou povahou sociálneho podnikania. V sociálnom podnikaní nielen že sa spájajú ekonomické a sociálne ciele, ale tieto sú často viacúrovňové. Kľúčová úloha pracovnej integrácie znevýhodnených skupín sa tu často spája s ďalšími sociálnymi funkciami. Mnohé sociálne podniky majú priamo orientáciu na sociálny rozvoj komunity, budovanie lokálneho partnerstva a sociálnych sietí. Ekonomický benefit je tu často iba nástrojom na podporu aktivít, ktoré priamo využívajú a generujú sociálny kapitál. Vytváranie sociálneho kapitálu je teda často kľúčovou funkciou sociálnych podnikov.
2. Organizačná forma a štruktúra sociálnych podnikov zahŕňa často široký okruh zainteresovaných aktérov. Súvisí to s organickým prepojením sociálneho podnikania a tretieho sektoru, ktorého organizačné formy sú v sociálnom podnikaní dominantne využívané. Princípy organizácie a riadenia týchto organizácií, založené na participatívnom, iniciatívnom, ako aj skúsenosť hľadania širokej sociálnej podpory pri hľadaní zdrojov pre reprodukciu misie sociálneho podniku predpokladajú a stimulujú rozvoj sociálneho kapitálu.
3. Zapojenie dobrovoľníckej práce v sociálnom podnikaní je ďalším aspektom ako môže byť sociálny kapitál využívaný a transformovaný do zdrojov sociálneho podniku (tamtiež).

V oblasti inštitucionálneho kontextu sociálneho podnikania boli identifikované tri typy: nové právne formy a nové špecifické nástroje verejnej (sociálnej) politiky, svojpomocné formy a siete a ad hoc konštruované kontexty (nové typy sociálnych podnikov situačne adaptovaných z iných inštitucionálnych foriem).

Prvý prípad je typický pre Taliansko, kde špecifické právne normy pre sociálne podniky pracovnej integrácie pôsobia už 20 rokov, s dobre etablovanými modelmi verejnej podpory a kontraktov, dobre rozvinutými vzťahmi medzi lokálnou verejnou správou a sieťami sociálnych podnikov. Aj Belgicko dobre ilustruje tento prípad: vývoj pionierskych iniciatív viedol, po dlhom procese inštitucionalizácie, k vytvoreniu špecifických schém verejnej podpory prostredníctvom postupného vývoja nástrojov verejných politík na ich podporu. To prispelo tak k rozvoju inštitucionálneho rámca sociálneho podnikania, ako aj jeho aktivít.

Druhá podoba inštitucionálneho kontextu je typická pre Veľkú Britániu. V podmienkach decentralizovanej podoby verejnej správy a dlhodobej liberálnej tradície sa tu sociálne podnikanie rozvinulo do veľmi rôznorodých foriem ako postupne rastúce svojpomocné organizácie, pôsobiace najmä ako lokálne komunitné podniky a organizácie medzitru práce. Majú vlastné vybudované lokálne siete, rôznorodé organizačné formy, s prístupom k diferencovane lokalizovaným zdrojom a formám podpory.

Tretí typ situačne konštruovaného kontextu reprezentuje príklady krajín, v ktorých sú nové formy sociálnych podnikov vytvárané zbližovaním univerzálnych inštitucionálnych prvkov (ako partnerstvá ziskovej, verejnej a občianskej sféry). Sem patrí vývoj inovatívnych foriem v krajinách, v ktorých sociálne podniky neboli rozvinuté a nemali tradíciu (príkladom je Dánsko).

Dá sa zhrnúť, že inštitucionálny kontext sociálneho podnikania sa rozvíjal a silnel postupne. Vyviedol zväčša z občianskeho aktivizmu na lokálnej úrovni, ktorý viedol k vytváraniu identity nových podnikateľských foriem - sociálnych podnikov. Tieto pionierske formy následne, prostredníctvom rastúceho premost'ovacieho sociálneho kapitálu, ktorý produkovali a aktivít sociálneho lobingu, postupne viedli k formovaniu podporného inštitucionálneho kontextu. Ak sa pozrieme na tento proces z hľadiska inovácie, inovácia je vyjadrená na jednej strane prostredníctvom ustáľovania nových hybridných štruktúr a organizačných foriem, ktoré spájali ľudí a zdroje novým, osobitým spôsobom (participatívne spravovanie, využívanie sociálneho kapitálu, vrátane dobrovoľníctva, sietí dôvery a reciprocity, integrácia rôznych zdrojov prostriedkov, a pod.) a na druhej strane vytváraním nových inštitucionálnych usporiadaní, vhodných pre podporu nových sociálnych podnikov. Inovatívny rozmer je pritom najsilnejší v treťom uvádzanom prípade, ktorý vyjadruje vysokú mieru adaptívnej schopnosti produkovať podľa potrieb tak nové formy podnikania, ako aj podporný inštitucionálny kontext.

V rovine produkcie sociálneho kapitálu v etablovaných formách sociálnych podnikov pracovnej integrácie bol sociálny kapitál sledovaný v troch formách:

1. sociálny kapitál ako normy a hodnoty
2. sociálny kapitál ako siete a sociálne vzťahy na úrovni sociálneho podniku
3. sociálny kapitál ako externé vzťahmi medzi aktérmi a organizáciami naprieč spoločenskými sektormi

Vo výskume boli teda analyzované obe dimenzie sociálneho kapitálu, tak zväzujúca dimenzia (siete a vzťahy dôvery generované vo vnútri sociálnych podnikov, medzi homogénnymi aktérmi) ako aj premost'ujúca dimenzia (vzťahy medzi diferencovanými zainteresovanými aktérmi na úrovni jednotlivých sociálnych podnikov, medzi nimi a medzisektorové vzťahy a siete).

Normy a hodnoty boli skúmané z hľadiska ich potenciálu posilňovať (alebo zamedzovať) rozvoj sociálneho kapitálu. Tieto regulatívy fungovania sociálnych podnikov vychádzali zväčša z ich pôvodnej orientácie na sociálne ciele, formulované ich zakladajúcimi členmi. V manifestovanej rovine boli hlavné hodnoty sociálnych podnikov pracovnej integrácie orientované na zníženie sociálnych nerovností a posilňovanie sociálnej spravodlivosti pre znevýhodnené cieľové skupiny (čo by malo posilňovať vytváranie sociálneho kapitálu). Výskum však ukázal, že silné etické princípy, príznačné pre etapu zakladania podnikov, vo svojej aplikácii v dennej praxi sociálnych podnikov už nie sú také jednoznačné. Transformácia noriem a hodnôt do bežnej praxe sa ukázala ako problematická. Pracovné postupy, riadiaca štruktúra, pracovná klíma a proces prijímania rozhodnutí sa podobali skôr na bežný podnik na otvorenom trhu práce. Profesionalizácia a adaptácia riadiacej štruktúry a pracovnej atmosféry na bežný pracovný podnik podľa vzoru privátneho sektoru často obmedzil participatívnosť a produkciu sociálneho kapitálu ako významného sociálneho cieľa v mnohých európskych sociálnych podnikoch (tamtiež). Napokon tento rozporný proces vývoja organizácie (označovaný ako problém organizačného izomorfizmu) je známy z fungovania mnohých organizácií tretieho sektora (pozri napr. Nicholls, A., 2008).

Pre podporu rozvoja sociálneho kapitálu v sociálnych podnikoch zohráva významnú úlohu aj oblasť obhajoby záujmov ohrozených skupín, nielen iba ich zamestnávanie. Aj tu sa ukázalo, že tento rozmer sociálnych podnikov ako nových foriem sociálnej misie pre vylúčených je v praxi značne minimalizovaný.

Čo sa týka rozvoja sociálneho kapitálu vo vnútri sociálnych podnikov, bol identifikovaný cez princípy participatívnej demokracie vo vnútri podnikov a ich ambície podporovať rozvoj komunity. Výskum ukázal, že úroveň zapojenia cieľových skupín do riadiacich a rozhodovacích procesov je nízka a najvplyvnejšou kategóriou sú stáli zamestnanci podnikov. To indikuje nízku úroveň produkcie individuálneho, ale aj kolektívneho sociálneho kapitálu u participantov a vysokú úroveň u zamestnancov. Toto zistenie do značnej miery spochybňuje reálne napĺňanie proklamovaného poslanie sociálnych podnikov ako „škôl sociálnej participácie a aktívneho občianstva“ a sociálneho „zmocnenia“ (empowerment) ohrozených cieľových skupín.

Sociálne vzťahy a siete v sociálnych podnikoch skôr podporovali produkciu vzäujúceho sociálneho kapitálu. Táto tendencia je silnejšia v prípade podnikov, ktoré vznikli na báze individuálnych svojpomocných aktivít skupiny občanov. Významným indikátorom pre produkciu sociálneho kapitálu sa ukázal rozsah zapojenia rôznorodých aktérov do správnych orgánov organizácií. To je kanál pre rozvoj externých vzťahov podnikov s ich sociálnym prostredím. Významne k tomu prispieva rozvinutý inštitucionálny rámec sociálneho podnikania, reprezentovaný škálou inštitúcií a nástrojov podpory sociálneho podnikania najmä z verejnej sféry na lokálnej aj makro úrovni. Neformálne sieťovanie a partnerstvo môže byť funkčné pre organizáciu viacerými spôsobmi: pre zlepšovanie podnikateľských príležitostí, posilňovaní sprostredkovateľskej úlohy pre komunitu alebo jej špecifickú cieľovú skupinu a udržateľnosti inštitucionálnej kapacity sociálnych podnikov zlepšovať vzťahy s celou škálou potenciálnych zdrojov.

Zapojenie širokej a rôznorodej škály zainteresovaných subjektov do správnych rád a diverzifikovaná podoba väzieb, kontaktov a zdrojov posilňovala produkciu premostujúceho kapitálu a efektívnejšiu sociálnu zakotvenosť do lokálnej komunity. Toto zistenie má významný dosah pre fungovanie sociálneho podniku v dlhodobejšej perspektíve. Produkcia silného vzäujúceho sociálneho kapitálu môže posilňovať vnútornú integráciu sociálneho podniku, ale silná väzba jeho prosperity na vnútorné sociálne zdroje môže ohrozovať jeho udržateľnosť. Na druhej strane produkcia premostujúceho kapitálu podporuje jeho ukotvenie na diverzifikované externé zdroje a môže jeho udržateľnosť posilniť.

Čo sa týka vzťahov s externých prostredím, otvorenosť vzťahov s prostredím v medzisektore vyjadrení posilňovala premostujúci sociálny kapitál. Výskum zistené štruktúrované vzťahy sociálnych podnikov boli však orientované najmä do verejného a občianskeho sektora a málo rozvinuté vo vzťahu k privátnemu sektoru.

4 ZÁVERY

Uvádzané výskumné zistenia môžu byť inšpiratívne pre uvažovanie o možnostiach a predpokladoch pre etablovanie a rozvoj sociálneho podnikania u nás a môžu byť nápomocné pre identifikáciu potenciálu pre túto oblasť sociálnych inovácií v našich podmienkach.

K uvádzaným zisteniam môžeme ešte pripojiť aj závery z výskumu realizovaného v Kanade, ktorý na základe zovšeobecnenia skúseností so sociálnym podnikaním za základné podmienky úspechu jeho rozvoja uvádza nasledovné faktory:

1. lokálne obyvateľstvo s určitým stupňom kohézie (živé lokálne spoločenstvo so sieťou väzieb a schopné spolupráce)

2. aktívny tretí sektor (štruktúrovanú sieť organizácií, otvorených novým potrebám a príležitostiam)
 3. podnikateľský duch (podnikateľská kultúra a podnikateľské zručnosti, organizačné a manažérske spôsobilosti členov lokálnej verejnosti)
 4. podpora zo strany lokálnych inštitúcií (najmä lokálna verejná správa schopná medzisektorového partnerstva a podpory projektov)
 5. štátna podpora na makro úrovni (štátne inštitúcie otvorené experimentálnym formám, schopné podporovať ich a prekračovať rezortné obmedzenia)
- (Favreau, L., Lévesque, B., 2002)

Aj tento výskum teda potvrdzuje význam sociálneho kapitálu v podobe živého lokálneho spoločenstva so sieťou väzieb a kooperatívnym duchom ako dôležitého predpokladu pre efektívne fungovanie sociálnych podnikov. Súčasne môžeme opäť potvrdiť aj význam podporného inštitucionálneho rámca a inštitucionálneho sociálneho kapitálu, najmä v rovine schopnosti sieťovania a vytvárania sociálnych partnerstiev na lokálnej úrovni. Frekventované interakcie a vzťahy dôvery a reciprocity stimulujú solidaritu, prosociálnosť a sociálnu zapojenosť ľudí, ktorá je aj výskumne potvrdenou významnou devízou pre iniciatívy sociálnej ekonomiky.

Z odborného i praktického hľadiska je preto na mieste otázka, ako vyzerá tento dôležitý predpoklad v našich podmienkach.

Ak sa pozrieme na stav občianskej spoločnosti u nás a pocity dôvery medzi ľuďmi a vo vzťahu k inštitúciám, môžeme hovoriť o nízkej úrovni sociálneho kapitálu. Informácie o týchto skutočnostiach nám ponúkajú výsledky výskumu celoeurópskeho výskumu hodnôt EVS (výskum európskych hodnôt)⁴, ktorý sa opakovane realizoval aj u nás (v roku 1991, 1999 a 2008) a umožňuje identifikovať stav, ale aj sledovať vývoj ich zmien v takmer v 20 rozmedzí a súčasne porovnať naše parametre sociálneho kapitálu v medzinárodnom kontexte (Džambazovič, R., Tížik, M., 2008).

V rámci všetkých troch kôl výskumu EVS boli použité otázky, ktoré umožňujú skúmanie niektorých základných prejavov spoločenskej súdržnosti, ktoré sú blízke indikátorom sociálneho kapitálu. Ide najmä o také prejavy, ako je solidarita, efektivita, kooperácia, dôvera, identita alebo prináležitosť k obci a susedská výpomoc, a pod. V projekte EVS boli okrem týchto okruhov sledované aj iné prejavy integrity a súdržnosti spoločnosti, ktoré sú tiež vhodnými nástrojmi na analýzu sociálneho kapitálu, najmä otázky dôvery a s tým súvisiaceho sociálneho odstupu k rôznym sociálnym skupinám, miera súdržnosti slovenskej spoločnosti prostredníctvom spoločne zdieľaných hodnôt a sledovanie angažovanosti alebo ochoty angažovať sa v protestných akciách. V prípade EVS je možné sociálny kapitál merať na základe neformálnych väzieb jednotlivcov k rôznym sociálnym skupinám (ich podporou alebo financovaním) alebo na základe členstva jednotlivcov v dobrovoľníckych organizáciách. Samotnú subjektívnu dôveru je možné sledovať jednak ako dôveru k ľuďom v interpersonálnych komunikáciách, ako aj dôveru vo vzťahu k inštitúciám. Tretím spôsobom merania dôvery k iným ľuďom, ktorí nie sú súčasťou našich osobných sociálnych sietí, je sledovanie miery sociálneho odstupu voči rôznym odlišným sociálnym skupinám. Ako upozorňuje Z.Kusá (Kusá, Z., podľa Džambazovič, R., Tížik, M., 2008), dôvera, ktorú pociťujeme „k našim“ a ktorú si spoločnými aktivitami posilňujeme, nemusí ísť ruka v ruke

⁴ Výskum európskych hodnôt - *European Values Study* (ďalej len EVS) je porovnávacím výskumom hodnotových orientácií v Európe, ktorý sa v európskych štátoch (na Slovensku od roku 1991) uskutočňuje od roku 1981 v približne deväťročných cykloch a skúma kontinuitu a zmeny v hodnotách viažucich sa k najdôležitejším oblastiam ľudského života. Spoločným garantom projektu je medzinárodná metodologická skupina pri University of Tilburg (Holandsko). Podrobnejšie informácie na web stránkach EVS www.europeanvalues.nl.

so spoločenskou dôverou, s dôverou „v ľudí vôbec“. Naopak, čiastková (partikularizovaná) dôvera stojí v mnohých prípadoch proti nej.

Pri empirických výskumoch sa najčastejšie rozdeľuje sociálna dôvera na interpersonálnu (všeobecnú, generalizovanú) dôveru k druhým ľuďom a inštitucionálnu dôveru. Podľa výsledkov výskumu EVS sa na Slovensku ukazuje neustály pokles medziosobnej dôvery (tabuľka 1). Nejde len o záležitosť nejakej špecifickej skupiny, ktorá prejavuje zvýšenú mieru nedôvery, ale je to problém celospoločenský. Zjednodušene by sa dalo povedať, že slovenská spoločnosť je spoločnosťou nedôvery (tamtiež, 2008).

Obyvatelia Slovenskej republiky patria medzi najmenej dôverujúcich a najviac opatrných obyvateľov Európy pri styku s inými ľuďmi. Ako ukazujú výsledky aj ďalších výskumov, nielen EVS, touto charakteristikou slovenská spoločnosť zaostáva za spoločnosťami väčšiny európskych štátov (Fahey et al., podľa Džambazovič, R., Tížik, M., 2008). Znepokojujúci je trend postupného znižovania interpersonálnej dôvery a rast podielu tých, podľa ktorých opatrnosti v styku s inými ľuďmi nikdy nie je dosť.

Tabuľka 1: **Miera dôvery na Slovensku 1991 – 2008⁵** (v %)

Rok	Väčšine ľudí možno dôverovať	Opatrnosti v styku s inými ľuďmi nie je nikdy dosť
1991	20,6	74,9
1999	15,4	81,7
2008	12,4	81,9

Podľa Džambazovič, R., Tížik, M., 2008

Dôvera k iným, predovšetkým cudzím a neznámym ľuďom, je len jedným z indikátorov spoločenskej súdržnosti. Druhým je už spomínaný vzťah jednotlivcov k inštitucionalizovaným formám spoločenského života, ktorým sú rôzne inštitúcie štátu, verejné a občianske služby. Vo výskume EVS sú pravidelne respondentom predkladané zoznamy viacerých inštitúcií spoločnosti. Aj v tejto rovine môžeme konštatovať nízku úroveň dôvery ľudí k inštitúciám, a to najmä inštitúciám štátu, ktorý je hlavným agentom tvorby inštitucionálneho rámca všetkých socio-ekonomických procesov v spoločnosti.

Autori interpretácie výskumu hodnôt na záver uzatvárajú, že slovenskú spoločnosť možno pokladať za homogénnu z hľadiska miery nedôvery voči všetkým a všetkému, čo prekračuje okruh rodinných alebo priateľských väzieb, vrátane formálnych spoločenských inštitúcií. Práve táto kombinácia nízkej úrovne oboch druhov dôvery (interpersonálnej a inštitucionálnej) je najväčším rizikom vytvárania integrovanej a kooperujúcej spoločnosti. Na základe týchto zistení označujú autori slovenskú spoločnosť za deangážovanú spoločnosť privatizovaných problémov (tamtiež, 2008).

Zahraničné výskumy preukázali dôležitosť životaschopnej občianskej spoločnosti a dôveryhodného inštitucionálneho rámca podporujúceho sieťovanie, partnerstvo a kooperatívnosť ako predpokladu rozvoja sociálneho podnikania a sociálnej ekonomiky v spoločnosti. Pre etablovanie iniciatív sociálneho podnikania v spoločenskom priestore nestačí iba vytvoriť právne normy, umožňujúce vytváranie sociálnych podnikov. Možno aj v týchto kontextoch sú zakotvené problematické efekty pilotných projektov sociálnych podnikov u nás.

⁵ Otázka znela: Myslíte, že vo všeobecnosti sa dá väčšine ľudí veriť, alebo že v styku s inými treba byť veľmi opatrný?

Nedostatok inštitucionálneho a spontánneho sociálneho kapitálu môžeme teda identifikovať ako základnú brzdu rozvoja sociálneho podnikania u nás. Zároveň je to výzva akými cestami máme orientovať jeho podporu a rozvoj v budúcnosti.

Použitá literatúra

1. HULGAR, L., SPEAR, R. 2006. In: Social Enterprise - At the Crossroads of Market, Public Policies and Civil Society. London and New York: Routledge 2006. ISBN 10: 0-415-37879-6. s. 85-108.
2. DEFOURNY, J., NYSSSENS, M.: Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments. WP no.08/01, EMES 2008.
3. DŽAMBAZOVIČ, R., TÍŽIK, M. 2008. Formovanie normality na Slovensku. In: Sociálne deviácie a kriminalita ako aktuálne spoločenské problémy. LUBELCOVÁ, G., DŽAMBAZOVIČ, R. (ed.). Bratislava: Iris 2008. ISBN 978-80-89238-23-1. s. 188-213.
4. FAVREAU, L. 2002. Canada: Social Mobilization, Insertion and Local Development in Canada (Québec). In: SPEAR, R., DEFOURNY, J., FAVREAU, L., LAVILLE, J.-L. 2002. Tackling Social Exclusion in Europe: The Contribution of The Social Economy. Aldershot: Ashgate 2002. ISBN 0-7546-1383-6. s. 71- 92.
5. KORIMOVÁ, G. a kol. 2007. Sociálne podnikanie. Banská Bystrica: OZ Kopernikus, 2007. ISBN 978-80-89288-14-4.
6. KUSÁ, Z., 2006: Boj s chudobou a súdržná spoločnosť. In: KUSÁ, Z., DŽAMBAZOVIČ, R. (eds.): Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe. UNESCO NK MOST, Sociologický ústav SAV, Bratislava, s. 262-288.
7. LAVILLE, J.-L.: L'économie solidaire. Une perspective Internationale. Paris. Hachette Littératures 2007. ISBN: 978-2-01-279353-8. s.245-276.
8. LIN, N., ERICKSON, B.H. 2008. Theory, Measurement and the Research Enterprise on Social Capital. In: Social Capital. An International Research program. Oxford: UP, 2008. ISBN 978-0-19-923438-7.
9. NICHOLLS, A. (ed.). 2008. Social Entrepreneurship. New Models of Sustainable Social Change. Oxford: Oxford University Press 2008. ISBN-13: 978-0-19-928387-3.
10. Social Enterprise - At the crossroads of market, public policies and civil society. NYSSSENS, M. (ed.). 2006. London and New York: Routledge. ISBN 10: 0-415-37879-6.
11. PRODI, R. 2002. Co-operative Added Value. Vystúpenie v EK, Brusel, 13. 2. 2002. prístup: <http://europa.eu.int/rapid/pressReleases.Action.do?reference=SPEECH/02/66>.
12. PUTNAM, R. 2000. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community. New York: Simon&Schuster. ISBN 0-7432-0304-6.
13. ŠAFR, J., SEDLÁČKOVÁ, M. 2006. Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření. Praha: SÚ AV ČR. ISBN 80-7330-095-8.

Kontaktné údaje

Gabriela LUBELCOVÁ, Doc. PhDr., CSc.
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského
Gondova ul. 2
818 01 Bratislava
Slovenská republika
Email: lubelcova@fphil.uniba.sk